

1742 års statliga byordningsprojekt.

Byordningar har funnits i Sverige sedan 1600-talet och de byggde på äldre traditioner. De var överenskommelser mellan byamän i oskiftade byar om gärdesgårdar, boskapens släppande på bete, tiden för sådd och skörd, brandsyn, väglagning, tiggeri mm. I ett projekt 1742 angående landskulturens upphjälpande gav Kongl. Maj:t ut en mönsterbyordning - en allmän byordning med rätt för byarna att anpassa den till sin bys särskilda förhållanden och det var i första hand större byar som hade dessa ordningar. Enhetligheten blev då en större och byordningarna fick stadfästas av häradsrätten. De flesta är från tiden efter 1700-talets mitt.

Även 1743 års allmänna lag gällde och där fanns regler för byars brandskydd i Byggningsbalken. Kapitel 1 behandlar Huru tomt till by skall läggas och ägor skiftas. Kapitel 2 behandlar Huru å tomt skall byggas. I kapitel 24 finns regler Om vådeld i by.

Värmlands brandhistoriska klubb har hittat en del om byordningarnas regler för brandskydd i olika skrifter bl.a. i boken Sveriges byordningar (Erixon, Ljung) och här gjort en sammanställning.

Kullerstad sockens byordning (på webben mars 2011).

§ 24.

Bar eld må ej bäras hemmanen emellan, eller i stall, fähus, lada och annat uthus; i dessa rum vare allt tobaksrökande förbjudet. Icke heller må eld lämnas osläckt eller ovårdad i kölna, pörte, badstuga eller smedja vid 4 skillingars plikt. Äldermannen med Bisittare, bör 2:ne gånger om året, nämligen höst och vår besiktiga alla eldstäder i hela byalaget och de, som finnas så bristfällige att eldsvåda igenom dem kan tima, böra besiktningsmännen låta nederslå och ägaren böta 8 skillingar.

§ 25.

Alla byar böra med vatten försedda vara, och skola till den ändan alla brunnar, källor och andra samfällda vattenställen för kreaturen stadigt vid makt hållas; och när nödigt är, att de böra rensas eller uppgrävas, får ingen sig därifrån undandraga vid 2 skillingars plikt. Gör det någon have äldermannen och bymännen rättighet, att låta för den motvillige leja arbetare och sedan både arbetslön och böter, av honom uttaga.

Denna byordning från 1820 gällde för Uppsala län och återfinns i sin helhet på Upplands-Bro Kulturhistoriska Forskningsinstituts hemsida

6 Kap. Om Vådelds förekommande.

§ 1.

Varje helt mantal vare försett med en försvarlig handspruta, som åborna av egna medel böra sig förskaffa. Finnes försummelse häruti vid de Brandsyner, varom nedan förmäles, varde sådan spruta af Ordningssmannen genast anskaffad på de tredskandes bekostnad. I varje gård skola finnas brandstega, båtshake och vattenämbar, vid lika äventyr.

§ 2.

Enär byalagets kassas tillgångar så medgiva, böra dessutom sådana allmänna medel, framför allt annat, användas till en större sprutas anskaffande genom ordningssmannens försorg, och författe byrätten samt läte i sockenstämma granska nödig brandordning för dess vård och användande då eldsvådor tima. Vägrar byalaget att anskaffa sådan spruta, fastän dess allmänna kassa härtill äger medel, anmäles frågan i sockenstämma, som, med avseende å byns läge och byggnad m. m., må pröva, huruvida sprutan kan umbäras, eller icke. Finnes den oundgängligen nödig, varde den på byalagets kostnad inköpt och ansvare bymännen, en för alla och alla för en, för betalningen.

§ 3.

Varje höst och vår skall byrätten, efter skedd tillsägelse därom i byalaget av ordningssmannen, anställa nödige brandsyner, varvid någon av socknens murare, om sådana finnas, emot skäligh daglön av bykassans medel, alltid bör vara tillstädes. Synemännen skåda då brandredskapen, uppteckna alla bristfälligheter som farliga äro och utsätta viss kort tid inom vilken de skola vara istandsatta. Den husbonde, som vid den å stadgad tid sedermera skeende eftersyn finnes icke hava fullgjort synemännens föreskrift, gällde 2 Riksdaler Banco, och må bristfälligheterna bättras och felande brandredskap anskaffas, allt för lego.

Finnes eldstad vid brandsynen så bristfällig, att eldskada därigenom tima kan, vare det synemännens rätt och skyldighet, att densamma genast nedriva och utgiva ägaren för sin vårdslöshet 2 Riksdaler Banco. För en sådan eldstads återuppsättande i laggillt stånd gälle vad här ovan sagt är.

§ 4.

Så ofta ordningssmannen finner nödigt, tillsäge han grannarna, det sotsyn kommer att anställas av byrätten följande dag. Den som då finnes hava sina skorstenar osotade, utgiva för varje sådan 24 skillingar banco, och varde ny tid, vid dubbelt vite, förelagd. Då stormväder om sommaren. eller annars när taken ej höljas av snö, inträffar, äge ordningssmannen även makt, att, vid vite till och med 6 Riksdaler 32 skillingar Banco, förbjuda all stark och häftig eldning.

§ 5.

På försiktighet med elden beror alla byamännens säkerhet både till liv och egendom. De felsteg häremot inträffa, böra alltså aldrig lämnas obeivrade. Till erinran huru strängt lagen straffar dem, införes här 1 §. i 24 Kap. Byggn.Balken, så lydande: »Alla eldstäder och skorstenar böra vara så ställda och förvarade, att eldskada förekommas må. Varder eld lös i by den landbo brukar. och sker det av försummelse eller vangömmo hans, som är: att han själv

föret märkt faran, eller är därom varnad. och den ej förekommit, bär själv ut eller tillstodjer annan att hava och bära ljus utan lyckta och eld i uthus, eller der man haver lin, hampa, hö, spån eller annat slikt, däri eld snart taga kan, sätter ljus vid vägg, gör eld i ugn eller spisel och den ej vårdar, haver ljus vid säng och somnar däriifrån, röker tobak i lada, foderhus eller annorstädes, der eld lätteligen kan tändas: eller skjuter ovarsamt åt hus eller tak; eller varder eld lös av annan sådan försummelse, der man kunde och borde bättre vakta för skada; brinner då hus och gård upp, bygge åter jämgoda och njuta ej brandstod eller eftergift å avträdet. Äger bonde jord och hus själv, have han ock själv skadan. Brinna tillika upp andras hus och gårdar eller andra byggnader, gällde av sin egendom så långt den räcker, och böte 2 daler för vart hus, jordägarens ensak. Orkar han ej skadan och böter gälda, tjäne det av med arbete eller plikta med kroppen, vilketdera han helst vill, som skadan lidit. Brinner folk inne, böte full mansbot för vardera. Brinner kyrka upp, böte 100 daler till kyrkobyggnad. Är han mindre vållande, gälde fjärdedelen av det som sagt är. Den ovarsamt med eld umgår, på sätt, som nu är sagt, böte 5 daler, ändå att ingen skada sker. Den sig på något sätt häremot förbryter, änskönt icke skada sker, varde av byrätten genast fälld att utgiva till bykassan en riksdaler för varje gång. I Kongl. Lego Stadgan af den 15 Maj 1805 lyder 3 Art. 9 § sålunda: »Tjänstehjon, som på ett eller annat sätt ovarsamt med eld umgår, straffes som i 24 Kap. Byggn.Balken säges, och ändå att ingen skada sker, sitte det dessutom en eller 2:ne söndagar i stocken. Sker det annan gång. ökas straffet med fängelse, spö eller ris, efter domarens beprövande». Husbönder och matmödrar böra allvarsamt varna sina tjänstehjon, att icke genom vårdslöshet ådraga sig denna stränga bestraffning.

§ 6.

Ordningsmannen bör besörja, genom överenskommelse med grannarna. att, då stormväder eller åska emot natten inträffa, en eller flere pålitliga byamän gå brandvakt i byn.

§ 7.

Då eld under storm börjar rasa i tätt sammanbyggda byar med eldfängda halmtak, förmår nästan ingen mänsklig makt att hejda eller dämpa den förfärliga förödelsen. Därför böra byamännen vara betänkte på utflyttning från sådan by, åtminstone när husens förfallna tillstånd gör deras ombyggnad nödig. Sällan eller aldrig kan nödigt utrymme för byggnaderna brista. De böra därför aldrig, då en gård eller by ånyo bygges, ställas för nära varandra, utan på tillräckligt avstånd, i viss ordning, allt med noga iakttagande av 1 Kap. 1 §. Byggn.Balken, och helst omgivas av pryddande och nyttiga lövträd.

Bymännen böra ock vara omtänkta, att täcka sina hus, särdeles dem, som hava eldstäder, med annat ämne än halm, varigenom även ökad fodertillgång vinnes.

Smedjor och badstugor böra grannarna, på gemensam bekostnad, om icke ägaren kan förmås att åtaga sig den ensam, ofördröjligen avflytta på tillräckligt långt avstånd från byarna, der de nu av någon byaman finnas vådliga. Där slika hus uppföras ånyo, böra de aldrig ställas närmare än 100 famnar från nästa hus i byn och helst där vatten är att tillgå. Sker annorledes, vare ordningsmannen berättigad och pliktig att smedjan eller badstugan genast låta nedriva och kostnaden därför hos den tredskande utmäta. Härför utan böra sockenmännen vara omtänkta, att skyndsamt uppgöra allmänna brandordningar för församlingarna, der sådant icke redan skett. Ordningsmännen i församlingarna skola alltid vara beredda, att, vid de tvenne i lag anbefallda sockenstämmorna i maj och oktober månader, på pastors tillfrågan, upplysa i vad skick eldstäder och brandanstalter i byalagen befinnas.

Vittsjö socken, Hyngarp by 1770

Pkt 13. Åldermannen åligger vid ansvar tillgörande, att tillika med grannarna, åtminstone 4 eller flera gånger om året, ja helst mot högtiderna syna och granska alla eldstäder så i stugor som brygghus. Så hos åborna som husfolket, om murningarna äro helfärdiga, samt om skorstenarna hållas rena med sotande och dylikt. Finnes härutinnan någon bristfällighet, befäller åldermannen vederbörande i stånd sätta vad som felaktigt är, inom åtta dagar, då han det å nya besiktigar; finnes då ej reparerat, plikte då den brottlige för söndrig och olaga murning 1 daler och för var osopad skorsten 8 öre Srmt och ändå förelägges att inom några dagar fullgöra sin skyldighet, eller ock låta honom citeras för laga domstol.

Farstorp socken Tågarp mfl byar tillägg 1778

Efter konungens höga befallningshavandes förordnande, enligt utfärdad kungörelse den 16 sistlidne januari, åligger åborna så väl i mindre som större byar, att inrätta brandvakt, varmed förstås sådana personer, som nätterna gå fram och åter uti och omkring byar, att vid påkommen olycka, giva sådant tillkänna. Brandredskapen, som genast bör anskaffas, består av brandstegar, längre och kortare, större och mindre så kallade båtshakar, med mera, som kan finnas nyttigt.

Hörja socken, Hörja mfl byar från stadfästelsen 1705 24 maj

I stadfästelsen stipulerades tydligt att böter skulle användas till brandredskap, socknens fattiga och andra grannlagets tarver, men ingalunda till fylleri och dobbel.

Stoby socken, Röinge by 1778 där byborna hade kommit överens om följande;

Om eldsbevakning

Eldning vid bykning, maltning och brygning, samt allt annat behov bör ej börjas om morgonen för än klockan 3 och slutas sist klockan 8, så att man näst Guds hjälp må kunna ligga säkert och vila. Sker annorledes bötes 8 skilling Specie, sedan dubbelt till dess ändring sker.

Var de bör tillreda lin tonad¹

Om efterhösten då lin tonad skall tillredas, tillåtes ingen bryta² eller skjätta³ i by, utan vid badstugan uti från byn, tillåtes trenne dygn var åbo, ej bör heller häcklas vid tänt ljus vid bot av 8 skilling Specie, sen dubbelt om det beträdes.

Att gå uti härbrehus med ljus

För fara skulls må ingen gå uti hus med tänt utav sticka, utan med ljus om morgnarna eller kvällarna ej heller torka humle uti bakugnen vid bot av 8 skilling första gången sedan dubbelt.

---

¹ torkad

² bråka

³ skäkta

Eldstädernas granskande

Skall och alla grannarna vara förpliktade, var i sin by granska eldstäderna, som bör ske den andra dato varje månad, då de ej laglige äro bötes 4 skilling första gången, sedan, genast lagas, ske det ej, varde då dubbelt.

Förbud att lägga något eldfängt på bryggghus.

Ingen av oss skall vara tillåtlig att över bygghus låta lägga foder eller långhalm, eller något annat såsom humle eller torra riskvistar eller vad det vara må, som snart eld kan taga vid bot första gången 8 skilling sedan dubbelt, så ofta det beträdes.

Om loft på härbrehus samt ofelaktiga bakugnar

Såsom den del äro upprättade uti detta grannhülle⁴ alltså synnerligen med de hus, som inne vid och uti byarna bör observeras, där bör vara loft så väl över härbrehus, samt för stuga så väl som stugan, som bör vara utav sammanplöjd fiähl⁵ eller på annat sätt samman satt, allt för eldfarans skull, som bör ske vid bot av 8 skilling, beträffande på bakugnar till uppnämnda hus, skall ständigt hållas rent och utan revor vid samma bot uti pkt 8 första gången sedan dubbelt

---

⁴ Alla grannar

⁵ Spontade bräder (fjöl= bräda)